

חושך מצרים או אביב של נעורים? השיח הישראלי על האביב הערבי

ליאור להרס

ינואר 2013

תקציר

אירועי האביב הערבי עוררו בישראל שיח ציבורי ותקשורתי שהתאפיין במידה רבה במסגור שלילי, שבא לידי ביטוי בין השאר בהתנגדות למונח "האביב הערבי" ושימוש במינוח אלטרנטיבי כמו "חורף ערבי" או "חורף אסלאמי", אך תמונת השיח הייתה מורכבת יותר עם הבדלים בין שחקנים, זירות ושליבים בתהליך.

את הקו הרשמי ביחס לאירועים הוביל ראש הממשלה נתניהו, אשר שרטט בהצהרותיו הציבוריות תמונה שלילית המדגישה את הסכנות והאיומים הטמונים בתהליך. נתניהו תיאר תרחישים פסימיים וביקר את מי שזיהה באירועים סימנים חיוביים ("המזרח התיכון אינו מקום לתמימים"). קו זה שהוביל נתניהו שונה באופן מהותי מהעמדה שהציג בספרו ובהצהרותיו כשני עשורים לפני כן, בהם קרא למערב לקדם רפורמות דמוקרטיות במדינות ערב וקבע שהמכשול העיקרי לשלום באזור הוא היעדר דמוקרטיה. כמו כן, ניתן לראות כי במסרים שהשמיע נתניהו שכוונו כלפי הקהילה הבינלאומית, רוח הדברים הייתה במקרים רבים שונה מאלו שהושמעו כלפי פנים.

במערכות הישראליות היו גורמים (ביניהם שרים ובכירים בצבא) שחיזקו את המסגור השלילי של האירועים, אך היו גם גורמים שקראו על כך תיגר. חלקם (למשל הנשיא פרס ויו"ר הסוכנות שרנסקי) הציעו קריאה חיובית של האירועים בעולם הערבי, ואחרים (וביניהם בכירים לשעבר במערכת הביטחון, השר מרדור, אישים במשרד החוץ וגורמי אופוזיציה) קיבלו את מסגרת הניתוח השלילית אך מצאו בה זוויות נוספות וקראו לזהות בתהליכים גם הזדמנויות ולא רק סיכונים.

סקרי דעת קהל הראו שהיחס הישראלי לאביב הערבי לא היה חד משמעי. כך למשל 48% ראו באירועים התפתחות חיובית מבחינת ישראל (מרץ 2011) אך 44% טענו שמצב ישראל באזור גרוע יותר בעקבות השינויים (מאי 2011). מעניין לציין כי לאחר ניצחון מוחמד מורסי בבחירות לנשיאות מצרים הסקרים העידו דווקא על רגיעה בחששות הציבור וחלה עלייה בשיעור הישראלים שהעריכו שהסכם השלום יישמר גם תחת שלטון "האחים המוסלמים". עוד מלמדים הסקרים שהציבור הערבי הגיב לאירועים בצורה אופטימית יותר. בקרב הציבור היהודי אפשר לראות שמצביעי המפלגות הדתיות והחרדיות נטו אומנם לעמדה שלילית יותר ביחס לאביב הערבי, אך מנגד רוב משמעותי בקרבם טען כי תתכן באופן עקרוני ממשלה דתית שתשלט בצורה דמוקרטית, בעוד שרוב המצביעים החילונים הטילו בכך ספק.

המסמך מראה כיצד האביב הערבי השתלב בשיח הפוליטי בישראל והפך לכלי בוויכוחים שונים, בין השאר לגבי תהליך השלום עם הפלסטינים, היקף תקציב הביטחון והיחסים עם תורכיה. כמו כן מצביע המסמך על הקשר שבין האירועים בעולם הערבי לבין המחאה החברתית בישראל בקיץ 2011. המסמך קורא לקידום של שיח מורכב ורציני יותר ביחס לאירועים ופיתוח מסגרות ניתוח אלטרנטיביות. בכלל זה מוצגת קריאה לבסס את הדיון באירועים על אבחנה בין הזירות השונות; להגביר את היכרות הציבור עם מגוון רחב של שחקנים וכוחות בזירה ולהימנע מדיכטומיה פשטנית (אסלאמי/לא אסלאמי); התייחסות למציאות מורכבת ולא להסתפק רק ב"שורה תחתונה"; התמודדות עם העובדה שכללי המשחק של הסיקור התקשורתי יוצרים תמונה חלקית ומעוותת של חברות בתהליכי שינוי; הנגשה של האירועים באמצעות האנשה ופרסוניפיקציה של התהליכים; וחשיבה מחדש ביחס לאסלאם הפוליטי בעולם הערבי.

חושך מצרים או אביב של נעורים? השיח הישראלי על האביב הערבי

ליאור להרס*

עם תחילתם של אירועי המחאה בתוניסיה, במצרים, בתימן, בלוב ובמדינות נוספות החלו רבים בעולם להשתמש במונח "האביב הערבי" כמונח מסגרת המתאר את רצף האירועים בזירות השונות. מונח זה התבסס על המונח "אביב העמים" המתייחס לגל של מהפכות לאומיות שהתרחשו באירופה באמצע המאה ה-19. בישראל נראה כי לקח זמן רב יותר לקלוט מונח זה אל השיח בנושא וגם כאשר הוא נקלט רבים התקשו לקבלו והסתייגו מהניחוח החיובי והאופטימי שבו. כך למשל השר לעניינים אסטרטגיים משה (בוגי) יעלון קבע כי "האירוע הוא דרמטי והיסטורי וייתן לזה שם, אבל לא האביב הערבי".¹ ראש המוסד לשעבר מאיר דגן גם טען שזו טעות להשתמש במונח "אביב ערבי" והסביר "מי שטבע את הביטוי שאב אותו מאירועים שהתחוללו באירופה ב-1848, אז רעיונות ליברלים התפזרו בעולם, האמת שאין שום בשורה ליברלית".² גם ראש אמ"ן לשעבר עמוס ידלין יצא נגד השימוש במונח ואמר כי "אנו מבינים כיום כי צמד המילים 'האביב הערבי' לא תיאר נכון את התופעה שהסעירה את המזרח התיכון בשנת 2011".³ אגף המודיעין של צה"ל דן בסוגיה והכריע כי המונח "אביב ערבי" איננו מתאים וקיבל החלטה להשתמש במונח "טלטלה" כמונח רשמי לתיאור האירועים בעולם הערבי.⁴ כמו כן רבים בישראל, כפי שיוצג בהמשך, החלו להשתמש במונחים כמו "חורף ערבי" או "חורף אסלאמי" כמינוח הקורא תיגר על המונח המקורי ומבטא קריאה שלילית של האירועים.

מאמר זה מעוניין להציג ניתוח של השיח הישראלי בעקבות אירועי האביב הערבי תוך התייחסות למרכיבים שונים ולזירות שיח שונות. המאמר מנתח את הדין הציבורי והתקשורתי בישראל בהקשר זה וכולל ניתוח של הצהרות, מאמרים וסקרי דעת קהל ומתייחס לשחקנים שונים (פוליטיקאים, אנשי ציבור, עיתונאים ומפקדי צבא) ולסוגיות ושאלות שונות שעלו כנגזרת מהשיח בנושא.

"במזרח התיכון אין מקום לתמימים"

בשנת 1993 פרסם בנימין נתניהו את ספרו "A Place among the Nations" ובו הקדיש פרק לשאלת הקשר שבין דמוקרטיה לשלום. בפרק זה טען נתניהו שהמכשול העיקרי לשלום במזרח התיכון הוא העובדה שכל המדינות באזור – מלבד ישראל – הן לא דמוקרטיות. נתניהו קבע כי כל גורם במערב שמעוניין לקדם במזרח התיכון שלום "במודל מערבי" נדרש ראשית לכל להפעיל על המשטרים הערבים לחץ להתקדם לעבר דמוקרטיה. נתניהו טען כי לחצים שכאלו נעשו בעבר באזורים אחרים בעולם אך ביקר את המערב על כך שהם מעולם לא הופעלו כלפי העולם הערבי ועל כך שלא נעשה ניסיון לקשר בין הטבות למשטרים ערבים לבין דרישות לרפורמות דמוקרטיות.⁵ דברים דומים אמר נתניהו בנאומו הראשון כראש ממשלה בקונגרס האמריקאי ביולי 1996.⁶

ב-2011/2, כשני עשורים לאחר פרסום הספר, תגובתו של נתניהו כראש ממשלה לאירועי האביב הערבי הייתה שונה בגישה באופן יסודי מהדברים שכתב. דווקא כאשר החלו במדינות ערב ביטויים

* ליאור להרס הוא דוקטורנט במחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים וחוקר במכון ירושלים לחקר ישראל. דוא"ל: lior.lehrs@gmail.com. נייר זה נכתב במסגרת פרויקט "ישראל והאביב הערבי: הדמנויות בשינוי" של מיתווים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, בשיתוף קרן פרידריך אברט.

¹ דברי השר יעלון בכנס באוניברסיטת בר-אילן ב-27.12.2011. ראו: רלו, "השר משה יעלון: 'השלום לא יגיע מתוך ותרנות, נסיגה והתקפלות', B@r Ilan - עיתון האינטרנט של האוניברסיטה.

² ל. גוטמן, "מאיר דגן: 'האיום הצבאי על ישראל התפוגג ל-3 עד 5 שנים', כלכליסט, 10.7.2012.

³ ע. ידלין, "שנה להתקוממות הערבית" מתוך: יואל גולנסקי ומרק הלר (עורכים) שנה לאביב הערבי: השלכות אזוריות ובינלאומיות (תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, מרץ 2012), עמ' 11.

⁴ ע. הראל וא. יששכרופ, "צניעות מודיעינית", הארץ, 16.12.2011.

⁵ B. Netanyahu, *A Place among the Nations* (New York: Bantam, 1993), 248-249.

ראו גם: P. Ish-Shalom, "The Rhetorical Capital of Theories: The Democratic Peace and the Road to the Roadmap," *International Political Science Review*, 29, 3 (2008), p. 281-301.

⁶ ראו: http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/1990_1999/1996/7/PM+Netanyahu-Speech-to-US+Congress+July+10+1996.htm

מובהקים של תהליכי דמוקרטיזציה ודווקא כאשר מדינות המערב קיבלו מגמה זו בהתלהבות ופעלו לקדם אותה, נתניהו הציג עמדה שונה ושרטט בהתבטאויותיו בפני הציבור הישראלי תמונה שלילית מאוד, קשה ומאיימת ביחס להתפתחויות אלו אליהן פילל בעבר. בהתייחסותו הפומבית הראשונה של נתניהו למהפכה בתוניסיה (ב-16 בינואר 2011) נתניהו לא אזכר את ההיבט הדמוקרטי של האירועים אלא תיאר אותם רק כביטוי לאופיו הלא יציב של המזרח התיכון. "האזור שבו אנו חיים", אמר נתניהו, "הוא איזור בלתי יציב - אנחנו רואים את זה בכמה וכמה מקומות, במרחב הגיאוגרפי בו אנו חיים".⁷ גם תגובתו הראשונה למחאה במצרים (ב-31 בינואר 2011) התעלמה מהקשרה הדמוקרטי והתמקדה בחשש מכך שהאירועים יובילו להקמתו של "משטר דיכוי של האסלאם הקיצוני". "במשטר כזה", אמר נתניהו. "רומסים זכויות אדם ובמקביל מהווים סכנה לשלום".⁸

בדברים שנשא נתניהו בפתח מושב הכנסת ב-31 באוקטובר 2011 הוא התייחס בצורה מפורטת להתפתחויות בעולם הערבי וחייד את המסר בנושא זה. "ידידי", אמר נתניהו לחברי הכנסת, "אילו הייתי צריך לתמצת את מה שצפוי לנו באזור, הייתי משתמש בשני מונחים: אי-יציבות ואי-ודאות... מול האי-ודאות והאי-יציבות שלפנינו אנו זקוקים לשני דברים: עוצמה ואחריות". נתניהו קבע בנאומו כי "אם הקיצוניות הדתית לא תמתן את תפיסת עולמה, ספק אם התקוות הגדולות שפרחו עם פריחתו של האביב הערבי יתממשו, ייתכן שמימושן של תקוות אלו יידחה – יידחה לשנות דור".⁹

כחודש לאחר מכן נתניהו נשא בכנסת נאום נוסף, תקיף יותר, ובו חזר על גישתו לגבי תמונת המצב בעולם הערבי ואף הוסיף נימה ביקורתית ונוזפת כלפי מי שראה באירועים סימן חיובי ואופטימי לעתיד. "המזרח התיכון איננו מקום לתמימים", אמר נתניהו, "בפברואר השנה אני עמדתי על הבמה הזאת, מיליוני אזרחים של מצרים נהרו לרחובות בקהיר. הסבירו לי אז, פרשנים וגם לא מעט מחבריי כאן באופוזיציה שאנחנו עומדים בפני עידן חדש של ליברליזם וקידמה שישטוף את הסדר הישן... אמרתי שאנחנו מקווים שהדברים הללו אכן יתממשו, אבל עם כל התקוות, רוב הסיכויים הם שגל אסלאמיסטי ישטוף את מדינות ערב, גל אנטי מערבי, גל אנטי ליברלי, גל אנטי ישראלי ובסוף גם גל אנטי דמוקרטי. אמרו לי שאני מנסה להפחיד את הציבור ואני לא רואה, אנחנו בצד הלא נכון של ההיסטוריה, אינני מבין לאיזה כיוון מתקדמים הדברים. הם מתקדמים אבל הם לא מתקדמים קדימה אל הקדמה, הם הולכים אחורה. אני בחרתי להתאים את המדיניות שלנו למציאות ולא למשאלות הלב. אני שואל היום, מי כאן לא הבין את המציאות? מי כאן לא הבין את ההיסטוריה?".¹⁰ גם בספטמבר 2012 שב נתניהו על דברים אלו ואמר כי "אני אחרון הדינוזאורים שלא טעה לראות באביב הערבי את הקדמה והאחוזה דוהרות לעברנו בכל המהירות".¹¹

רוח הדברים באמירות נתניהו לאזרחי ישראל ברורה וחד משמעית אך ניתן לראות כי במקביל להצהרות אלו נתניהו השמיע גם הצהרות בעלות גוון שונה מאוד שהופיעו בעיקר במסרים שכוונו כלפי חוץ. בהצהרות אלו נתניהו הציג גישה יותר אופטימית כלפי השינויים בעולם הערבי וגילה הערכה ואמפטיה כלפי מחוללי השינוי. נדמה כי בהצהרות אלו נתניהו חוזר לרוח הדברים שאמר וכתב בשנות ה-90 על חשיבותה של הדמוקרטיה במזרח התיכון ועל הקשר שבין דמוקרטיזציה בעולם הערבי ותהליך השלום. כך למשל פורסם בפברואר 2011 כי נתניהו אמר בשיחות עם גורמים מדיניים כי "ישראל היא דמוקרטיה שמעודדת את קידום של ערכים חופשיים ודמוקרטיים במזרח התיכון וקידום ערכים אלה יועיל לשלום".¹² בדיווחים על הצהרה זו "גורמים מדיניים בירושלים" הסבירו שנתניהו "חש שעליו לצמצם את הפער בינו לבין הקהילה הבינלאומית" וכי "ראש הממשלה, כמי שעומד בראש הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון, הבין שהוא לא יכול להתעלם מהביקורת הבינלאומית על מובארכ ולכן התייחס הפעם בדבריו לנושא קידום הדמוקרטיה באזור".¹³

בנאום נתניהו בעצרת האו"ם בספטמבר 2011 התייחסותו לאביב הערבי הייתה חיובית והוא הכריז כי הוא מושיט יד "לעמים בלוב ובתוניס, בהערכה לאלה המנסים לבנות עתיד דמוקרטי... (i)לאזרחי סוריה, לבנון ואיראן, בהתפעמות מאומץ ליבם של אלה הנלחמים בדיכוי אכזרי".¹⁴ דברים ברוח זו

⁷ ג. חוגי, "נתניהו: תוניסיה - הוכחה שיש לשמור על הביטחון", גלצ, 16.1.2011.

⁸ א. ברנשטיין, "נתניהו: חושש מהתפתחות של משטר קיצוני במצרים", NRG, 31.1.2011.

⁹ נאום ראש הממשלה נתניהו בפתיחת מושב החורף בכנסת 2011, 31.10.2011.

¹⁰ דברי ראש הממשלה נתניהו בדיון 40 חתימות בכנסת, 23.11.2011.

¹¹ י. ורטור, "רבותי, ההיסטוריה תחזור", הארץ, 21.9.2012.

¹² ח. עזרא, "נתניהו: קידום דמוקרטיה וחופש יועיל לשלום", ערוץ 7, 1.2.2011.

¹³ א. בנדר, "נתניהו: מצרים עלולה ללכת בדרכי איראן ולאיים על השכנות סביבה", NRG, 7.2.11.

¹⁴ נאום ראש הממשלה נתניהו בפני העצרת הכללית של האו"ם, 23.9.2011.

הופיעו גם בזירות בהן נתניהו פנה לקהל יעד ערבי. כך למשל כאשר נתניהו השיב לשאלות של גולשי אינטרנט מהעולם הערבי הוא אמר בתשובה לשאלה על האביב הערבי כי "הגדלת החופש בתוך המדינות תסייע לשגשוגן והגדלת חופש המידע יכול לסייע לשלום".¹⁵ דוגמא נוספת ניתן לראות בראיון שנתן נתניהו לרשת "אל ערביה" ביולי 2011. בראיון אמר נתניהו כי "אם תהיה דמוקרטיה אמיתית בעולם הערבי, במדינות ערב, אז יהיה שלום אמיתי. כיוון שדמוקרטיה אמיתית משקפת את רצונם של העמים, ורוב העמים – ערבים, יהודים, כולם – אינם רוצים לראות את בניהם ובנותיהם מתים בשדה הקרב. הם רוצים שלום. לכן התפשטות הדמוקרטיה טובה לשלום. זה עלול להיות קשה. עלולה להיות תקופה של רעידות, של זעזועים, אולם בסופו של דבר זה יוביל לכיוון טוב". כאשר נשאל נתניהו על החשש מהתחזקות האסלאמיסטים בעקבות האביב הערבי הוא השיב כי להערכתו העמים הערבים "רוצים עולם של קידמה... (ו)עולם של רפורמה אמיתית, הם לא רוצים לחזור לימי הביניים החשוכים, הם רוצים עולם אחר".¹⁶ דברים אלו שונים מאוד מההערכות שהציג נתניהו בכנסת בהם טען כי "ברוב המדינות סביבנו התנועות האסלאמיסטיות הן הכוח המאורגן והחזק ביותר, ואילו הכוחות הליברליים, ששואפים לחירות ולקדמה, כפי שאנו מפרשים את המושגים הללו, הכוחות הללו מפוצלים וחלשים".¹⁷

מעניין לראות כי גם אצל שר החוץ אביגדור ליברמן ניתן לזהות שניות מסוימת. כך למשל מצד אחד במכתב שכתב ליברמן לנתניהו באפריל 2012 - מכתב אשר הודלף לתקשורת - תיאר ליברמן תרחיש אימים באשר להשלכות האביב הערבי במצרים. "העניין המצרי מטריד בהרבה מהסוגיה האיראנית", כתב ליברמן והוסיף כי "לא מן הנמנע שלאחר שייבחר במצרים נשיא חדש, תפר מצרים את הסכם השלום באופן מהותי ותכניס לסיני כוחות משמעותיים". ליברמן אף קרא במכתב "לקבל החלטה פוליטית אמיצה, לבנות מחדש את פיקוד הדרום באמצעות הקמתו מחדש של הגיס הדרומי שפורק לאחר הסכם השלום".¹⁸ מנגד, בביקור בצרפת אמר ליברמן לשר החוץ הצרפתי לורן פביוס דברים ברוח שונה על פיהם "למרות התחזקות הגורמים הרדיקליים, האביב הערבי הביא איתו גם כוחות חדשים, צעירים, משכילים וליברליים". ליברמן ביקש את עזרתה של צרפת ביצירת דיאלוג בין ישראל לכוחות אלו שעשוי, לטענתו, "להביא ליצירת הבנות שיהיו מבוססות על ערכים הומניים ואוניברסאליים".¹⁹

בהתבוננות על מערכת טיעוני ההסברה שהציגו הדוברים הישראליים הבכירים בהקשר של אירועי האביב הערבי ניתן לשרטט מסגרת הנעה סביב ארבעה טיעונים מרכזיים:

הטיעון הראשון קובע שהטלטלות במזרח התיכון מוכיחות כי מדובר באזור לא יציב ומדגישות שישראל היא אי של יציבות ואי של דמוקרטיה במרחב האזורי. נתניהו הציג למשל טיעון זה בראיון שנערך במרץ 2011 שבו הוצגו בפניו שאלות מכל העולם באמצעות אתר ה-YouTube. נתניהו הצהיר כי "האדמה רועדת בכל מקום, ממערב הודו עד מפרץ גיברלטר, הכל רועד ומתנדנד והמקום היציב היחיד, המדינה היציבה היחידה, היא ישראל הדמוקרטית".²⁰

הטיעון השני יוצא נגד טענות המצביעות על הסכסוך הישראלי-פלסטיני כלב הבעיה באזור וקובע כי האירועים מוכיחים שמקור הבעיה הוא פנים-ערבי ונוגע להיעדר דמוקרטיה ולבעיות כלכליות ולא לישראל או לסכסוך. כך למשל שר החוץ ליברמן אמר בוועידת הנשיא ביוני 2012 כי ישראל סובלת בעולם מאי הבנות רבות ואחת מהן היא הטענה שהעימות בין ישראל והפלסטינים הוא לב הבעיה במזרח התיכון. "אני לא רואה קשר", אמר ליברמן, "בין העימות שלנו לפלסטינים לבין המהומות שקורות בבחריין, המרד בתוניסיה, מה שקורה בלוב או במקומות אחרים".²¹

¹⁵ "ראש הממשלה ענה לראשונה בפייסבוק לשאלות גולשים מהעולם הערבי", אתר משרד ראש הממשלה, 30.1.2012:

<http://www.pm.gov.il/PMO/Communication/Spokesman/2012/01/spokechat300112.htm>

¹⁶ "ראיון עם ראש הממשלה לרשת אל-ערביה", אתר משרד ראש הממשלה, 24.7.2011:

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Interviews/Pages/interviewalarabiya240711.aspx>

¹⁷ נאום ראש הממשלה נתניהו בפתחת מושב החורף בכנסת 2011, 31.10.2011.

¹⁸ ב. כספית, "ליברמן התריע בפני נתניהו: מצרים יותר מדאגיה מאיראן", NRG, 22.4.2012.

¹⁹ ט. שלו, "ליברמן לצרפת: תווכו בינינו לבין מדינות האביב הערבי", וואלה, 23.7.2012.

²⁰ "YouTube World View interview with PM Benjamin Netanyahu," MFA internet website, 30.3.2011:

http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Speeches+by+Israeli+leaders/2011/YouTube_World_View_interview_PM_Netanyahu_30-Mar-2011

²¹ דברי שר החוץ ליברמן בוועידת הנשיא, 21.6.2012.

טיעון ההסברה השלישי נקשר לתהליך השלום, וללחצים שהופעלו בהקשר זה על ממשלת נתניהו. על פי טיעון זה אירועי האביב הערבי הובילו את האזור למצב של אי וודאות ובתנאים שכאלו ישראל לא יכולה לקחת סיכונים גלויים למהלכים מדיניים מול הפלסטינים. כמו כן נטען כי המצב החדש מצדיק את ההתעקשות הישראלית על דרישות הנוגעות להסדרי ביטחון בכל הסדר עתידי. כך למשל הצהיר נתניהו לאחר המהפכה בתוניסיה כי "הלקח מההפיכה הוא שחשוב לשמור על הביטחון בכל הסדר שלום". ובעקבות ההתקפה האלימה על השגרירות הישראלית בקהיר אמר נתניהו כי "בזמנים האלה אנחנו צריכים לשמור על הביטחון. זהו עוגן הקיום שלנו, ובמיוחד בזמן הפכפך... אני מאמין שרבים היום בארץ ובעולם, כשרואים את המתרחש באזור, מבינים הרבה יותר טוב את העמידה המוצדקת שלנו להגן על צרכי הביטחון של ישראל בכל הסדר עתידי".²² בנאומו בוועידת הנשיאים של ראשי הארגונים היהודיים העיקריים בארה"ב אמר נתניהו כי "מופעל לחץ עצום על הביטחון שלנו, ולכן קשה יותר להגיע להסכם עם הרשות הפלסטינית".²³

הטיעון הרביעי הוא קישור בין האביב הערבי לשאלה האיראנית ואזהרה מפני התערבות איראנית בהתרחשויות וניצול האירועים לטובתה. כך למשל הצהיר נתניהו בראיון לרשת הצרפתית AFP כי "אנו יכולים למצוא את האביב הערבי הופך לחורף איראני".²⁴

לצד נתניהו ניתן להצביע על מספר גורמים במערכות שונות בישראל שאימצו את הקו הפסימי וחיזקו את המסגור השלילי שניתן לאירועים ובראשם שחקנים מצה"ל וממערכת הביטחון. כך למשל האלוף (במיל.) עמוס גלעד, ראש המטה הביטחוני-מדיני במשרד הביטחון, טען כי "האביב הערבי מוביל להקמת אימפריה אסלאמית" ואלוף פיקוד העורף אייל אייזנברג אמר כי "זה נקרא אביב העמים הערבי, אבל זה יכול להיות חורף אסלאמי רדיקלי, וזה מעלה את הסבירות למלחמה כוללת וטוטלית".²⁵ דוגמא נוספת היא האלוף (מיל) יואב גלנט שאמר כי "האביב הערבי עלול להתברר כחורף אסלאמי מתמשך וקר". גלנט קבע כי "שבע השנים הטובות" של ישראל בתחום הביטחוני עומדות להסתיים וכי השינויים בעולם הערבי מסבכים את מצבה הביטחוני ויחייבו אותה להיערך לאפשרות של הידרדרות בחזית אחת או יותר. "כשאנו מסתכלים מה קורה סביבנו, נראה שצפויה לנו תקופה פחות טובה, לא יותר טובה".²⁶ תחזית פסימית הציג גם ראש אמ"ן האלוף אביב כוכבי שאמר באוגוסט 2012 כי "מדינת ישראל תיפגש בשנה הקרובה בסביבה אזורית לא יציבה, מתוחה ואסלאמיסטית יותר מבעבר". "זו סביבה שמתמודדת עם שורה של משברים", אמר כוכבי, "אזוריים ופנימיים, אשר מעלים את סף הרגישות של כלל השחקנים ושעשויים להוביל, גם ללא תכנון מוקדם, להתלקחות".²⁷

גישה דומה נשמעה מצד שרים וחברי כנסת מהקואליציה. סגן שר החוץ דני איילון (ישראל ביתנו) אמר כי "לא מדובר באביב אלא יותר בחורף ערבי. מי שסבר שהאביב הערבי עומד לתקן בעיות במדינות ערב, שוגה... משקיפים יכולים לשגות באשליה שהמפלגות האסלאמיות במדינות ערב הינן מתונות, אך מנהיגיהן אינם מתונים והציפיה שפגמים יסודיים המאפיינים את החברות הערביות, יתוקנו תחת שלטון המפלגות האסלאמיות, לא תתממש".²⁸ גם השר יעלון השתמש במונח "חורף ערבי" וביקר את הגורמים שגילו התלהבות מהאירועים וטען כי "מדובר למעשה בקריסה של קונספציה מערבית. קונספציה שמבוססת על בורות, נאיביות ונטייה למשאלות לב... הקונספציה הזו מבוססת גם על פטרוניזם מערבי".²⁹

²² "דברי ראש הממשלה נתניהו בעקבות האירועים בקהיר", אתר משרד ראש הממשלה, 10.9.2011: <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcairo100911.aspx>

²³ נתניהו: "האביב הערבי" מקשה על גיבוש הסכם עם הפלסטינים, "Ynet", 19.2.2012.

²⁴ ש. צזנה, ב. ביסמוט וד. סיריוטי, "רה"מ: "אביב העמים הערבי עלול להפוך לחורף איראני", "ישראל היום", 20.4.2011.

²⁵ י. זיתון, "האלוף אייזנברג: הסבירות למלחמה כוללת גדלה", "Ynet", 5.9.2011; ע. גלעד, "האביב הערבי מוביל להקמתה של אימפריה אסלאמית", "מקור ראשון", 15.6.2012. בנובמבר 2012 הצהיר האלוף (במיל.) עמוס גלעד כי "מתוך הרצון לדמוקרטיה, צמחה במצרים דיקטטורה מזעזעת" - ראו: ב. פיילר, "עמוס גלעד: דיקטטורה מזעזעת במצרים", "Ynet", 2.11.2012.

²⁶ ע. הראל ונ. מוזגוביה, "גלנט: השינויים במזרח התיכון מסבכים את ישראל", "הארץ", 15.6.12.

²⁷ י. זיתון, "אמ"ן: האזור הופך לפחות יציב, התלקחות אפשרית", "Ynet", 27.8.2012.

²⁸ א. אור אל, "ביקור סגן השר", "Ynet", 15.5.2012.

²⁹ י. קמפינסקי, "האביב הערבי - קריסת הקונספציה המערבית", "ערוץ 7", 14.6.2012.

מסגור שלילי בתקשורת הישראלית - מימין לשמאל: ידיעות אחרונות, 30.1.2011; ידיעות אחרונות, 1.2.2011; מקור ראשון, 28.6.2012; ישראל היום, 25.6.2012.

"יותר הזדמנות מסיכון"

מנגד ניתן לזהות במערכות הישראליות גם גורמים שקראו תיגר על המסגור ההגמוני השלילי שניתן לאירועי האביב הערבי. ניתן להבחין בהקשר זה בין שני סוגים: הסוג הראשון כולל גורמים המתאגרים בצורה רדיקלית את המסגרת ומציעים מסגור אלטרנטיבי חיובי ואופטימי יותר. בתוך המערכות הרשמיות והממסדיות בישראל ניתן להצביע על שתי דמויות מרכזיות המובילות גישה זו. הראשון שבהם הוא נשיא המדינה שמעון פרס. באפריל 2011 כתב פרס מאמר שפורסם בעיתון הגרדיאן, שכותרתו "We in Israel welcome the Arab spring". במאמר כתב פרס כי ישראל "מברכת על רוחות השינוי ורואה בכך חלון של הזדמנות".³⁰ דברים דומים אמר פרס בהזדמנויות שונות. כך למשל בנואמו בוועידת הנשיא טען פרס כי האביב הערבי אינו בהכרח חורף ישראלי - "אביב של נעורים הוא ברכה לכולנו", אמר פרס, "אנו מוכנים להטות כתף ולתת יד להצלחתם, לא מתוך התנשאות אלא מפני שאנו חפצי חופש".³¹ בנואם בכנסת אמר פרס כי "אין ספק שטובת האזור כולו, כולל ישראל, היא שהיערכות חדשה תגיע, שיקום מזרח תיכון שיהיה בו מזון לאכול וחירות לנשום, המאבק הוא באבו, אין לשופטו לפי המערכה הראשונה או לפי מערכה אחרת". בכך פרס רומז לביקורת על מנבאי השחורות וקורא להערכת האירועים כתהליך ארוך טווח ולא לשפוט אותו רק בטווח הקצר. פרס העלה על נס בדבריו את הצעירים בעולם הערבי אשר מובילים את האירועים וקבע כי הם "משכילים יותר, פתוחים יותר, מודרניים יותר". הוא הודה כי קיים ספק לגבי יכולתם של צעירים אלו להשיג את מבוקשם "בזינוק אחד" וכי ייתכן שבסיבוב הראשון יזכו דווקא האחים המוסלמים אך הסביר שאם הם לא יספקו מענה אמיתי לבעיות ואם העוני והדיכוי ימשכו "הרעב יכריע ניצחון כזה... הצעירים לא יוכלו להירגע".³²

³⁰ S. Peres, "We in Israel welcome the Arab spring," *The Guardian*, 1.4.2011.
³¹ דברי הנשיא פרס במליאת הפתיחה של ועידת הנשיא ה-4, 19.6.12.
³² נאום הנשיא פרס בפתיחת מושב החורף בכנסת 2011, 31.10.2011.

הדמות השנייה היא נתן שרנסקי – יו"ר הסוכנות היהודית. שרנסקי, בדומה לנתניהו, הוביל לאורך השנים קו שקרא לקידום דמוקרטיזציה בעולם הערבי וקישר בין דמוקרטיה במזרח התיכון לשלום.³³ הוא שמר על עמדה זו גם לאור אירועי האביב הערבי. במאמר שפרסם ב*בושינגטון פוסט* בדצמבר 2011 - שכותרתו "The West should bet on freedom in Egypt" – יצא שרנסקי נגד העמדה שקוראת לתמוך בדיקטטורים בשם היציבות וקרא למערב "להמר" על הדרישות והקריאות שעלו בכיכר תחריר לחופש.³⁴ שרנסקי טען בדברים שאמר וכתב כי בפוליטיקה "שום דבר אינו מידי" וקרא למערב לפעול לחיזוק החברה האזרחית והמבנים הדמוקרטיים במדינות ערב ואף להשתמש בסיוע הכלכלי ככלי לקידום יעדים אלו.³⁵ חשוב לציין כי דבריו של שרנסקי הופנו בעיקר כלפי חוץ, הופיעו רק בתקשורת הזרה, לא ניתן למצוא להם ביטויים בשיח בישראל וניתן גם לראות כי בדבריו התמקד במתן עצות למדינות המערב, ובראשן ארה"ב, באשר ליחסן אל האביב הערבי ולא התייחס כלל להקשר הישראלי.

הסוג השני כולל גורמים המקבלים במידה רבה את המסגור השלילי כמסגרת ניתוח נכונה אך מנסים להציע תמונה מורכבת יותר עם זוויות נוספות ומציעים קריאה אחרת לגבי השלכות והמסקנות הנגזרות. הנוקטים בגישה זו מצביעים למשל על כך שלאביב הערבי יש גם השלכות חיוביות על ישראל. דוגמא לכך ניתן למצוא בדבריו של עמוס ידלון, לשעבר ראש אמ"ן, שהצהיר כי גל המחאה בעולם הערבי הוא "יותר הזדמנות מסיכון". "מה שקורה היום בעולם הערבי", הסביר ידלון, "מחליש את הציר הרדיקלי שפעל כנגד מדינת ישראל".³⁶ גם מאיר דגן, ראש המוסד לשעבר, טען כי בעקבות האביב הערבי האתגר הצבאי מול ישראל נעלם בטווח של שלוש עד חמש השנים הבאות.³⁷ יש לציין כי דגן וידלון הציגו גישה ביקורתית כלפי ממשל נתניהו גם בהקשרים מדיניים ופוליטיים אחרים ויש לקרוא דברים אלו גם בהקשר זה.

בממשלת נתניהו ניתן להצביע גם על השר לענייני מודיעין דן מרידור כגורם המוביל גישה זו. כך למשל בראיון בדצמבר 2011 קרא מרידור "לחפש הזדמנויות בשינויים שעוברים על העולם הערבי" וטען כי "נוצרות גם הזדמנויות לבריתות, רובן חשאיות".³⁸ אפשר גם לשייך גורמים במשרד החוץ כשחקן בקבוצה זו. כך למשל יצחק לבנון, שגריר ישראל במצרים עד נובמבר 2011, הסביר בראיון כי "אסור להסתכל רק על חצי הכוס הריקה" והצביע על כך שלראשונה נערכו במצרים בחירות שקופות וחופשיות ועל כך שמצרים עברה משלטון של מפלגה אחת לעידן של קואליציה. לבנון הציג בדבריו מסרי הרגעה: הוא קבע שהאחים המוסלמים "פחות מסוכנים והרבה יותר פרגמטיים מכפי שמציירים אותם בישראל" והעריך כי יכולה להיות להם השפעה חיובית על החמאס.³⁹ בתקשורת נמסר כי הנהלת משרד החוץ דחתה את בקשתו של לבנון זמן קצר לאחר נפילת מובארכ, לפתוח דיאלוג עם האחים המוסלמים, אך עמדה זו השתנתה לאחר הבחירות לפרלמנט במצרים ויורשו בתפקיד יעקב אמיתי קיבל אור ירוק למהלך שכזה.⁴⁰ ביוני 2012 אף התגבשה יוזמה למפגש בושינגטון של חברי כנסת ישראלים עם חברי פרלמנט מצרים, כולל נציגי האחים המוסלמים, אך הידיעה על כך דלפה ולבסוף המפגש בוטל.⁴¹ בדצמבר 2012 דווח שמשרד החוץ הקים צוותי עבודה לבחון אופציות של הידברות עם ממשלות ועם הציבור במדינות ערב.⁴²

קול נוסף שניתן להכליל בקטגוריה זו הוא קולה של ציפי לבני, אשר כיהנה כיו"ר האופוזיציה עד מרץ 2012. לבני בהתבטאויותיה קיבלה את הנחת היסוד הפסימית של נתניהו באשר לאביב הערבי אך ביקרה בתקיפות את ההתנהלות והמדיניות של נתניהו ביחס לאירועים. ניתן לראות זאת למשל בפנייתה של לבני לנתניהו בנואם בכנסת - "הרי כולנו מודעים לזה שהאביב הערבי יכול להיות

³³ ראו בהקשר זה: P. Ish-Shalom, "The Rhetorical Capital of Theories: The Democratic Peace and the Road to the Roadmap," *International Political Science Review*, 29, 3 (2008), p. 281-301.

³⁴ N. Sharansky, "The West should bet on freedom in Egypt," *The Washington Post*, 17.12.2011.

³⁵ J. Jacobs, "Sharansky Speaks," *The Jewish Chronicle*, 20.5.2011

³⁶ ב. פיילר, "ידלון: 'האביב הערבי' - יותר הזדמנות מסיכון," *Ynet*, 28.6.2011.

³⁷ ל. גוטמן, "מאיר דגן: 'האיום הצבאי על ישראל התפוגג ל-3 עד 5 שנים', כלכליסט, 10.7.2012.

³⁸ מ. מועלם, "מרידור: 'אין אינטרס מצרי לבטל את השלום'", *NRG*, 4.12.2011.

³⁹ א. ברנשטיין, "כדאי לעודד דיאלוג עם האחים המוסלמים", *NRG*, 18.12.2012.

⁴⁰ א. ברנשטיין, "שינוי בעמדת ישראל: אישור לדבר עם האחים המוסלמים", *NRG*, 4.1.2012.

⁴¹ מ. אזולאי, "בוטלה פגישת הח"כים והאחים המוסלמים", *Ynet*, 12.6.2012.

⁴² ב. רביד, "האביב הערבי ושנת החורף הישראלית", *הארץ*, 8.12.2011.

תחילתו של חורף אסלאמי קיצוני וקר, אדוני ראש הממשלה, אבל מה אתה עושה בעניין הזה חוץ מלהזהיר את הציבור?"⁴³.

האביב הערבי ודעת הקהל בישראל

סקרי דעת הקהל של "מדד השלום"⁴⁴ מאפשרים לנו לנתח את עמדות הציבור בישראל ביחס לאירועי האביב הערבי. סקר שנערך במרץ 2011 הראה כי 48% מהישראלים ראו באירועים בעולם הערבי התפתחות חיובית מבחינת ישראל לעומת 30% שראו בכך התפתחות שלילית. 55% השיבו כי הם רואים בכך התפתחות חיובית מבחינת עמי האזור לעומת 29% שראו בכך התפתחות שלילית. הסקר הראה כי היחס בציבור הערבי היה חיובי יותר - 55% ראו בכך התפתחות חיובית מבחינת ישראל (לעומת 47% בקרב היהודים) ו-65% ראו בכך התפתחות חיובית מבחינת העמים באזור (לעומת 53%). אך לצד סקר זה ניתן למצוא תוצאות אחרות המעידות על סימנים של חששות ודאגה מפני ההשלכות על ישראל. בפברואר 2011 46% מהישראלים העריכו שהמהפכה במצרים תשפיע לרעה על היחסים עם ישראל, 21% העריכו שלא תהיה השפעה ורק 9% חזו השפעה לטובה; במאי 2011 השיבו 44% כי הם חושבים שמצבה של ישראל באזור גרוע יותר בעקבות שינוי המשטר בעולם הערבי, 41% השיבו שמצבה לא השתנה ורק 10% חשבו שמצבה טוב יותר; ובנובמבר 2011 68% טענו כי בעקבות השינויים בעולם הערבי הביטחון הלאומי של ישראל גרוע יותר. את השיעור הגבוה בנתון זה ניתן להסביר גם בעיתוי (לאחר ההתקפה האלימה על השגרירות הישראלית בקהיר וניצחון מפלגת אל-נהדה בבחירות בתוניסיה) וגם בניסוח השאלה שהתמקדה בזוית הביטחונית ואזכרה את עליית כוחם של הכוחות האסלאמיים.

האם האירועים הם התפתחות חיובית מבחינת ישראל? (בקרב יהודים, מרץ 2011)

האם האירועים הם התפתחות חיובית מבחינת ישראל? (בקרב ערבים, מרץ 2011)

⁴³ דברי ציפי לבני בפתיחת מושב החורף בכנסת 2011, 31.10.2011.

⁴⁴ את פרויקט מדד השלום מובילים פרופ' אפרים יער (אוניברסיטת תל אביב) ופרופ' תמר הרמן (המכון הישראלי לדמוקרטיה והאוניברסיטה הפתוחה). הוא נערך מיוני 1994 במסגרת מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל אביב ומינואר 2010 הוא מתבצע במסגרת התכנית לחקר סכסוכים ויישובם ע"ש אוונס באוניברסיטת תל-אביב והמכון הישראלי לדמוקרטיה. את נתוני הסקרים ניתן למצוא בכתובת האינטרנט: <http://www.peaceindex.org>.
ברצוני להודות לפרופ' אפרים יער וליסמין אלקלעי על העזרה.

האם האירועים הם התפתחות חיובית מבחינת עמי האזור? (בקרוב יהודים, מרץ 2011)

האם האירועים הם בהתפתחות חיובית מבחינת עמי האזור? (בקרוב ערבים, מרץ 2011)

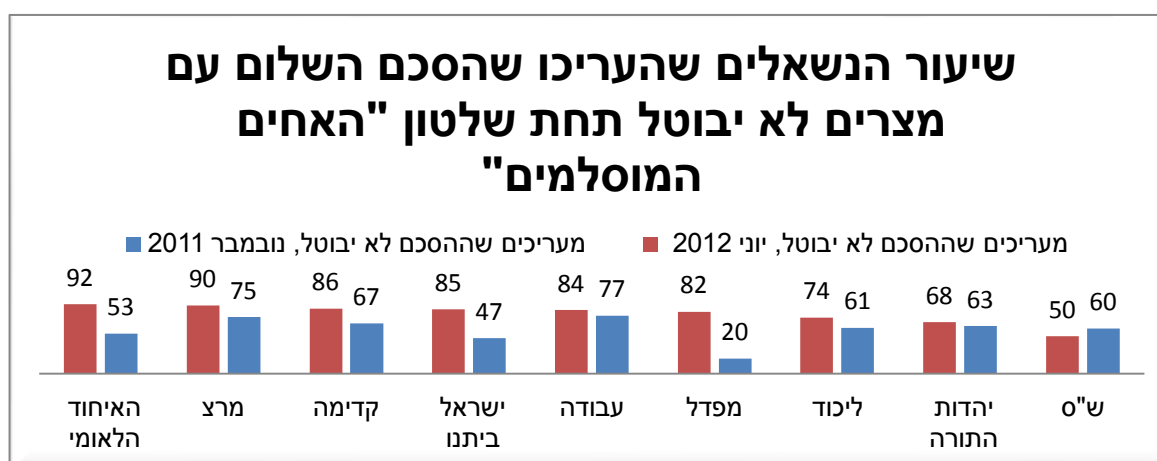
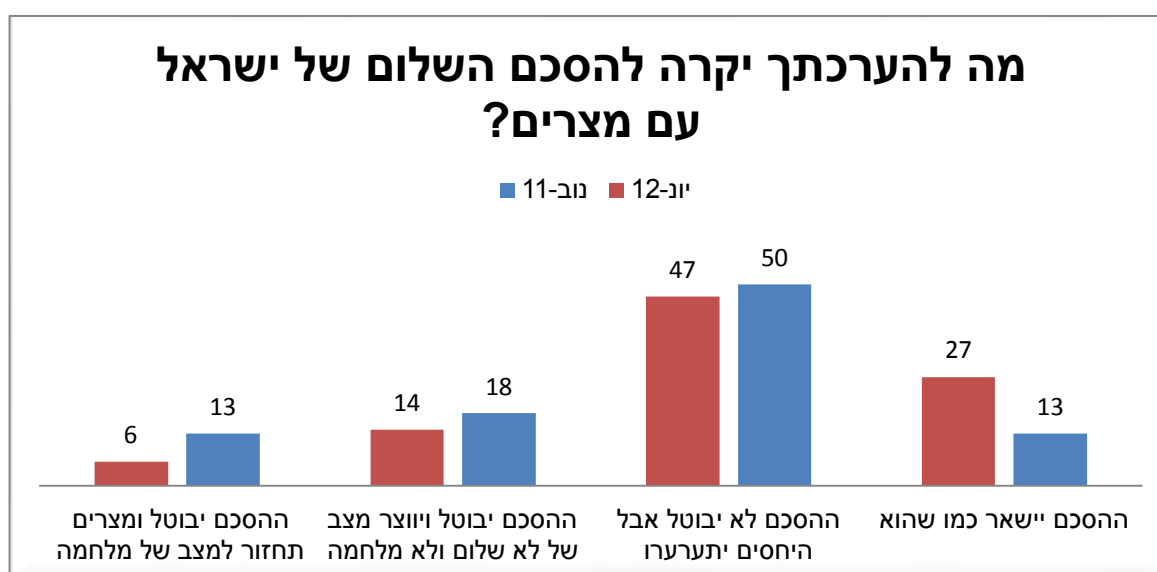
ניתוח התגובות הראשוניות למהפכה במצרים מלמד על הבדלי גישה בין הציבור היהודי לציבור הערבי בישראל. כך למשל רוב גדול בקרב היהודים (70%) העריך בפברואר 2011 שהסיכוי שבמצרים יקום שלטון דמוקרטי בעתיד הנראה לעין הוא נמוך לעומת רוב גדול בקרב הערבים (74%) שטען שהסיכוי לכך גבוה. כמו כן מחצית מהיהודים העריכו שקיים סיכוי גבוה שבמצרים יקום שלטון אסלאמי קיצוני בעוד שבקרב הערבים רק 28% חשבו כך. הבדלים הופיעו גם ביחס למדיניותו של ממשל אובמה בנושא. בעוד ש-52% מהיהודים חשבו שארה"ב טעתה בתמיכתה במפגינים נגד מובארכ, 70% מהערבים חשבו שזה היה צעד נכון. את היחס הביקורתי בישראל להתנהלות של ממשל אובמה כלפי מובארכ ניתן היה לראות בשיח התקשורתי והציבורי. כך למשל בעיתון *ידיעות אחרונות* בחרו לתת לידיעה על הצהרת ממשל אובמה בימי המהפכה במצרים אודות תמיכתו ב"חילופי שלטון מסודרים במצרים" את הכותרת "ארה"ב מסובבת את הסכין"; השר לשעבר בן אליעזר הצהיר כי "האמריקאים עדיין לא מבינים את האסון שאליו הם דחפו את המזרח התיכון"; וביתד *נאמן* נכתב בתגובה - "האם מישהו באמת מאמין עדיין כי הממשל האמריקאי יעמוד לצדה של ישראל בשעת מבחן?".⁴⁵

לאחר ניצחונו של מועמד האחים המוסלמים מוחמד מורסי לנשיאות מצרים ביוני 2012 כותרות העיתונים בישראל שיקפו חששות כבדים – "חושך מצרים" (*ידיעות אחרונות*), "עוקבים בדאגה" (*ישראל היום*) ו"אימפריית האחים המוסלמים" (*מקור ראשון*). יחד עם זאת נתונים של סקר שנערך באותה עת מראים כי לאחר ניצחונו של מורסי ניתן לזהות דווקא רגיעה מסוימת בציבור בחששות לגבי השלכות לעתיד. ניתן לראות זאת באמצעות השוואה בין תשובות לשאלה לגבי עתיד הסכם

⁴⁵ כתבתו בווישינגטון וס. פרי, "ארה"ב מסובבת את הסכין", *ידיעות אחרונות*, 31.1.2011, עמ' 4; גלובס, "בן-אליעזר: אובמה לא מבין איזה אסון המיט על המזה"ת", *גלובס*, 2.2.2011; א. יצחקי, "משענת קנה רצוף", *יתד נאמן*, 1.2.2011.

השלום בין המדינות לאחר אפשרות של עליית האחים המוסלמים לשלטון במצרים שנשאלה גם בנובמבר 2011 – לפני הבחירות לפרלמנט ולנשיאות במצרים – וגם ביוני 2012 – לאחר ההישג של האחים המוסלמים בבחירות לפרלמנט וניצחון מועמד התנועה לנשיאות. ביוני 2012 שיעור הישראלים שהעריך שההסכם לא יבוטל עלה מ-63% (בנובמבר 2011) ל-74% (בקרוב היהודים בלבד השיעור עלה מ-60% ל-74%).⁴⁶ ובמקביל שיעור הישראלים שצפה את התרחיש הרע ביותר של ביטול ההסכם וחזרה למצב מלחמה ירד מ-13% ל-6% (בקרוב היהודים בלבד הוא ירד מ-15% ל-5%). פילוח על פי דפוסי הצבעה מראה שמגמה זו חצתה קווים פוליטיים והתחוללה גם בימין וגם בשמאל. מעניין לראות כי העלייה בשיעור הנשאלים שהעריכו שההסכם לא יבוטל (יוני 2012 לעומת נובמבר 2011) הייתה דרמטית במיוחד בקרב מצביעי הימין: בקרב מצביעי המפלגה "ל" הוא עלה מ-20% ל-82%, בקרב מצביעי האיחוד הלאומי הוא עלה מ-53% ל-92% ובקרב מצביעי ישראל ביתנו הוא עלה מ-47% ל-85%.

אפשר להעריך שהפיכת האפשרות של ניצחון האחים המוסלמים מתרחיש אימים ערטילאי, מאיים ולא ידוע למציאות קיימת, כמו גם מסרי הרגעה שהעביר הנשיא החדש מורסי ודמויות נוספות במצרים על מחויבות לשמירת הסכם השלום עם ישראל, השפיעו על הציבור וריכזו את חששותיו.

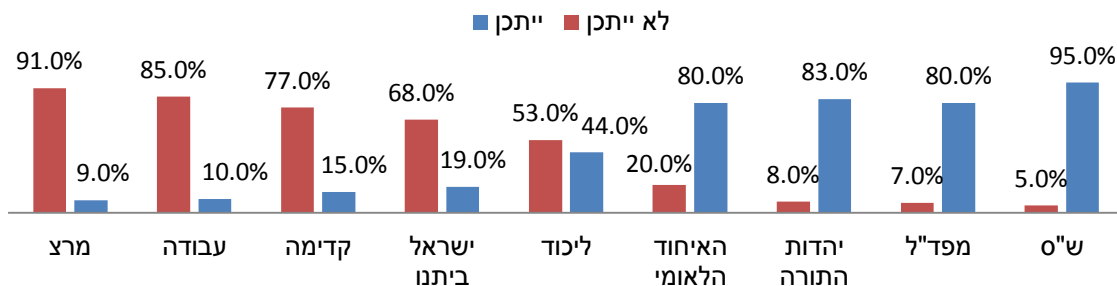
⁴⁶ סקר יוני 2012: השיעור של 74% מורכב מ-47% שהעריכו שההסכם יישאר כפי שהוא ו-27% שהעריכו שההסכם לא יבוטל אך היחסים יתערערו. השיעור השני של 20% מורכב מ-14% שהעריכו שהוא יבוטל ויווצר מצב של לא שלום ולא מלחמה ו-6% שהעריכו שהוא יבוטל ומצרים תחזור למצב מלחמה עם ישראל.

באשר למדיניות של ישראל בעקבות האביב הערבי הסקרים מלמדים על תמיכה ציבורית חד משמעית בעד מדיניות של אי התערבות. 83% מהציבור צידד בכך שישראל לא הביעה תמיכה בזמן המהפכה במצרים לא במובארכ ולא במפגינים (פברואר 2011) ו-79% תמכו בגישה דומה של ישיבה שקטה מהצד ביחס למאבק בסוריה (פברואר 2012). באשר למדיניות הנדרשת מהמערב ניתן לראות שהעמדה הציבורית משתנה בהתאם לזירה. בנוגע לאירועים במצרים, כאמור, רוב בקרב היהודים (52%) התנגד למדיניות אמריקאית של תמיכה במפגינים ורוב בקרב הערבים (70%) תמך במדיניות זו,⁴⁷ אך ביחס לאירועים בלוב הרוב גם בציבור היהודי (52%) וגם בציבור הערבי (62%) תמך בהתערבות של המערב לצד המורדים.⁴⁸ ביחס לאירועים בסוריה, מחצית מהציבור הישראלי תמך בסיוע של המערב לאופוזיציה הסורית ושליש תמך באי התערבות (סקר מפברואר 2012). נראה כי נוכח מדיניותם האנטי ישראלית של קדאפי ואסד והתנהלותם האכזרית כלפי אזרחיהם, הציבור בישראל תמך יותר בסיוע מערבי להפלתם אך עם זאת מעניין לראות כי על אף כל זאת עדיין שיעור התמיכה בהתערבות של המערב עמד על מחצית מהציבור ולא יותר מכך. ייתכן שזה נובע מחשש שהפלתם תוביל למשטרים גרועים יותר. יש לציין כי לגבי סוריה הסקר נערך בפברואר 2012 וייתכן שהעמדות השתנו מאז.

עוד מראה הסקר כי 36% מהציבור הישראלי חשב שנפילת משטר אסד טובה מבחינת האינטרס הישראלי, 31% חשב שזה יהיה רע לאינטרס הישראלי ו-22% טענו שזה לא משנה. כמו כן רוב הציבור הישראלי (55%) חשב שישראל לא צריכה לקבל פליטים סורים גם אם חיהם יהיו בסכנה ממשית.

לסיום חלק זה מעניין לציין כי בשאלות רבות לגבי האביב הערבי פילוח על פי דפוסי הצבעה (הנתונים בהקשר זה מתייחסים רק לציבור היהודי) מעיד כי מצביעי המפלגות הדתיות והחרדיות נטו לפרש את האירועים בצורה שלילית יותר ממצביעי המפלגות האחרות. אך כאשר הוצגה שאלה עקרונית לגבי היתכנות של תרחיש שבו ממשלה עם רוב למפלגות דתיות תשלט בצורה דמוקרטית תוך שמירה על זכויות המיעוט, חופש הביטוי והשוויון היו אלו מצביעי המפלגות הדתיות והחרדיות שהשיבו ברוב מובהק כי אפשרות שכזו תתכן (95% בקרב מצביעי ש"ס, 83% ממצביעי יהדות התורה ו-80% ממצביעי המפד"ל והאיחוד הלאומי) בעוד שבקרב מצביעי המפלגות החילוניות רוב הנשאלים השיב כי הוא לא מאמין כי תתכן אפשרות שכזו (הרוב הגבוה ביותר היה בקרב מצביעי מרצ - 91% - והנמוך ביותר היה בקרב מצביעי הליכוד - 53%).

האם תיתכן ממשלה שיש בה רוב למפלגות דתיות שתשלט בצורה דמוקרטית, תשמור על זכויות המיעוט, על חופש הביטוי ועל השוויון? (נובמבר 2011)

⁴⁷ לאחר ניצחון מורסי שיעור היהודים שהתנגד למדיניות האמריקאית עלה ל-58% ושיעור הערבים שתמך במדיניות זו ירד ל-67% (יוני 2012).
⁴⁸ הסקר לגבי לוב נערך במארכ 2011.

האביב הערבי והשיח הפוליטי והציבורי בישראל

האירועים הדרמטיים בעולם הערבי השתלבו והשפיעו על השיח הפוליטי והציבורי בישראל בזירות ובהקשרים שונים. אחת הדוגמאות היא שאלת ההשלכות על הזירה הישראלית-פלסטינית. העיתונאי ארי שביט הגדיר את הדילמה בהקשר זה במאמרו בהארץ שבו כתב כי "כאשר המזה"ת רותח, אי אפשר לסיים את הכיבוש בשלום... ואולם כאשר המזה"ת רותח, גם אין שום אפשרות לדבוק בסטטוס קוו".⁴⁹ סקרים בתחילת התהליך הראו שהציבור היה חלוק בהערכותיו בנושא: 35% העריכו שלא תהיה לאירועים השפעה על תהליך השלום עם הפלסטינים, 28% העריכו שתהיה השפעה שלילית ו-26% העריכו שתהיה השפעה חיובית.⁵⁰ דוברים בימין, ובראשם כאמור נתניהו, הצביעו על האירועים כנימוק להצדיק הימנעות מיוזמה מדינית בהקשר הפלסטיני. נתניהו לגלג בדבריו בכנסת על מי שקרא לו "לנצל את ההזדמנות לעשות ויתורים חפוזים, לרוץ להסכם" והצהיר כי הוא לא מבסס את מדיניות ישראל על "אשליות". "יש פה טלטלה אדירה", אמר, "כל שטח שאנחנו מוסרים, איננו יודעים מי יתפוס אותו, לא מחר, היום אחר הצהריים... ישראל עומדת בפני תקופה של חוסר יציבות וחוסר ודאות באזור, זה בטח לא הזמן להקשיב למי שאומר... ללכת אחרי משאלות הלב".⁵¹ שר החינוך גדעון סער חזק דברים אלו וטען שהטלטלה בעולם הערבי "מחייבת בדיק בית בשיח המדיני בישראל" וכי "מרחבי הסיכון שישראל יכולה לקחת היום מאוד מצומצמים".⁵² העיתונאי דוד מרחב מהעיתון *מקור ראשון* כתב כי "בנפול מובארכ ננעץ המסמר האחרון בארון הקבורה של האשליות המדיניות של השמאל... ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה ולו הרפתקה מדינית אחת".⁵³ בימין נשמעו גם קולות שהשתמשו באירועים ככלי לתקוף מנהיגים באזור: "ה"כ אריה אלדד (האיחוד הלאומי) קרא למלך עבדאללה להכריז על ירדן כעל מדינת הלאום הפלסטינית והבהיר כי אם לא יעשה כן "הוא עלול למצוא עצמו בעתיד הקרוב בפני המוני אזרחי ירדן שיתבעו זאת ממנו ברחובות ובכיכרות" (דבריו עוררו זעם בירדן ותגובת גינוי מצד משרד החוץ);⁵⁴ והשר ליברמן הפנה את חציו כלפי אבו-מאזן ואמר - "ראינו שההימור על דיקטטורים במזה"ת לא עזר לאף אחד, גם את אבו מאזן יעיפו בסופו של דבר".⁵⁵

מנגד, דוברים משמאל קראו את המפה אחרת וטענו שהתהפכות באזור מדגישה את הצורך בקידום הסכם עם הפלסטינים וחיזוק הבריתות עם גורמים מתונים באזור. ציפי לבני קבעה בנאומה בכנסת כי "התנועה הציונית בכל שנותיה תמיד יזמה מול מצבים קשים, התפשיה של לא לעשות כלום כי המצב קשה ולא ודאי היא תפישת עולמו של נתניהו, הפסיביות שלו גורמת לכך שאנו מתקרבים במהירות למצב של אל חזור".⁵⁶ הנשיא פרס נקט בעמדה דומה והסביר כי "אי הוודאות הנה חלק מחיינו, הנטייה לחכות בעיניים עצומות עד יעבור זעם היא נאיבית... מה שדרוש הוא תעוזה הדרושה גם להכריע במצבים של אי וודאות".⁵⁷ בנאום אחר אמר פרס כי "עלינו לפעול כדי לחדש את המשא-ומתן עם הפלסטינים ולהגיע לקץ הסכסוך (ו)אז תוסר העילה להסתה ולהקצנה של הקנאים הקיצוניים".⁵⁸ אנשי יוזמת ז'נבה גם קשרו בין הדברים וטענו שישראל בתנאים של הסכם שלום עם הפלסטינים תהיה במצב טוב יותר מול אירועי האביב הערבי.⁵⁹ העיתונאי רון בן-ישי קרא במאמרו "לשמור על אבו מאזן ולצלוח את "האביב הערבי" וטען כי אחת המסקנות הנגזרות מהאירועים באזור היא שעל ישראל לעשות הכל כדי לשמור על יציבות שלטונו של אבו-מאזן ובכלל זה לשקול מחוות מדיניות כלפיו ולטפח את השגשוג הכלכלי בגדה.⁶⁰

49. א. שביט, "כיפת ברזל מדינית", *הארץ*, 31.3.2011.

50. מדד השלום, מרץ 2011. פילוח פנימי מראה כי בקרב מצביעי מפלגות הימין שיעור הצופים השפעה שלילית גבוה יותר (54% ממצביעי המפד"ל, 50% ממצביעי האיחוד הלאומי) ובקרב מצביעי מפלגות השמאל שיעור הצופים השפעה חיובית גבוה יותר (42% ממצביעי מרצ, 39% ממצביעי קדימה) וכי בקרב הערבים שיעור הצופים השפעה חיובית (48%) גבוה מהשיעור בציבור היהודי (22%).

51. ראש הממשלה נתניהו בדיון 40 חתימות בכנסת, 23.11.2011.

52. ס. רון מוריה, "שר החינוך נגד עקרונות נאום בר אילן", *מקור ראשון*, 25.12.2011.

53. ד. מרחב, "שקיעת המערב ומלחמת הציוויליזציות החדשה", *מקור ראשון*, 8.2.2011.

54. פ. וולף, "ח"כ אלדד יגיש עצומה לשגריר ירדן: "אתם פלסטיני", *וואלה*, 23.5.2012; ב. רביד וי. אזולאי, "ירדן מוחה

בחריפות על דברי ח"כ אריה אלדד בכנסת", *הארץ*, 26.5.2012.

55. ב. רביד, "ליברמן: ההימור על דיקטטורים לא עזר לאיש, גם את אבו-מאזן יעיפו בסוף", *הארץ*, 26.8.2012.

56. י.ורטר, "אי של יציבות", *הארץ*, 16.12.2011.

57. דברי הנשיא פרס במליאת הפתיחה של ועידת הנשיא ה-4, 19.6.12.

58. נאום הנשיא פרס בפתיחת מושב החורף בכנסת 2011, 31.10.2011.

59. ראו באתר האינטרנט של יוזמת ז'נבה: <http://www.heskem.org.il/yoza.asp?id=6>

60. ר. בן-ישי, "לשמור על אבו מאזן ולצלוח את "האביב הערבי", *ynet*, 28.11.2011.

דוגמאות נוספות לגישה שקראה לזהות באירועים הזדמנויות ולא רק סיכונים הן מאמרו של אופיר פינס – א. פינס, "ישראל

אל מול קולות מימין שקראו להימנע מ"הרפתקאות מדיניות", בשמאל נטען כי נוכח האירועים, ונוכח התחזקות ההשפעה של הציבור בעולם הערבי, על ישראל להימנע מהרפתקאות צבאיות ולקדם צעדים שישנו את היחס של הרחוב הערבי לישראל. העיתונאי גדעון לוי כתב בהארץ כי "מעכשיו העמים מדברים והם לא יסבלו התנהגות אלימה או קולוניאליסטית כלפי ערבים ומנהיגיהם יאלצו להתחשב בכך... לישראל אין עוד אופציה לחיות רק על חרבה".⁶¹

הוויכוח על הקשר שבין האירועים באזור לתהליך השלום העלו גם שאלה היסטורית לגבי החמצת השלום עם סוריה בסבבי משא ומתן שנערכו בין המדינות בתקופת ממשלות רבין, פרס, נתניהו, ברק ואולמרט. מצד אחד נשמעו קולות שטענו כי בדיעבד המאבק הפנימי בסוריה מוכיח כי טוב עשתה ישראל שלא חתמה על הסכם שלום עם סוריה. על פי עמדה זו אם היה נחתם הסכם עם משטר אסד ישראל הייתה ניצבת היום בפני מצב שבו פעילים של אל-קאעדה היו נמצאים בסמוך לכנרת וכל ההסכם היה בסימן שאלה.⁶² אל מול קולות אלו נטען כי אם היה נחתם הסכם שלום כל הנסיבות היו שונות - סוריה הייתה מתקרבת למערב ומשנה את האוריינטציה שלה וככל הנראה לא מגיעה למצב בו היא נמצאת. כמו כן נטען כי בתנאים של סוריה אחרי מהפכה לישראל עדיף להיות במצב של הסכם שלום, ועם נוכחות של כוח רב לאומי בגולן, מאשר במצב של היעדר הסכם שלום וספק לגבי היכולת להגיע אליו בנסיבות החדשות.⁶³

עוד בהקשר המדיני, אירועי האביב הערבי העלו גם לדיון מחודש בישראל את שאלת היחסים עם תורכיה וקולות רבים טענו כי נוכח חוסר היציבות באזור והתגברות בידודה של ישראל, יש צורך לשקם את היחסים עם תורכיה בשל היותה גורם חשוב ויציב באזור ובשל מפגשי אינטרסים רבים בין המדינות. מגמה זו התחדדה נוכח ההתנערות של תורכיה ממשטר אסד ועל רקע המתוחות בינה לבין איראן.⁶⁴

בזירות שיח שונות ובקבוצות שונות באוכלוסייה הדיון באביב הערבי זכה לדגשים ולהתייחסויות שונות והועלו סוגיות ושאלות שונות. כך למשל בעיתונות החרדית נשמעה ביקורת וזלזול כלפי פרשנים ומומחים שניסו להסביר את האירועים ולחזות מה יהיה ונטען כי "הודים מאמינים בני מאמינים... מבינים כי יש לדברים משמעויות שהן מעל ומעבר להשגתם המיידית" (המודיע)⁶⁵ וכי "הכל מתנהל על פי ההשגחה העליונה, זו לא פרשנות" (יתד נאמן).⁶⁶ כמו כן במאמר מערכת ב"יתד נאמן" נמצאה זווית חיובית ייחודית באביב הערבי בכך שעל רקע אירועים אלו מסתמנת רגיעה ב"מתקפה המתמשכת נגד ציבור היראים ולומדי התורה".⁶⁷ מאמר נוסף שמעניין לציין הוא מאמר של יעקב שנפלד שהופיע בעיתון המודיע ובו שנפלד מנתח את התמונה העולמית ומבחין בין העולם הנוצרי - שהפך לטענתו אדיש לדתו ומצא בכסף אליל חדש - לבין העולם המוסלמי - שבו מתחוללת התעוררות דתית. שנפלד מקביל בין חלוקה זו למצב בעם ישראל שבו מצד אחד נמצא השמאל הנושא את "דגל התרבות המערבית... על כל מ"ט שערי טומאתה", ומצד שני נמצא "המון העם המצטרף בהמוניו אל שומרי משמרת הקודש ומקבל עליו את עול תורה ומצוות ונוהר לבתי הכנסת".⁶⁸ בציבור הערבי ניתן לראות שההתייחסות הכללית לאביב הערבי הייתה כאמור חיובית יותר, והיו גם שהשמיעו ביקורת על יחסה השלילי של ישראל לאירועים.⁶⁹ התעוררו גם סוגיות ייחודיות כמו למשל ויכוח סוער שהתפתח בציבור הערבי סביב פרשנות האירועים בסוריה וסביב

נוקטת במדיניות פסיבית במזה"ת, "nrg", 22.11.2011 ופריקט "הזדמנויות בשינוי" של מכון מיתווים: <http://mitvim.org.il/he> פעילויות/פריקטים

⁶¹ ג. לוי, "שנאת מצרים", הארץ, 28.8.2011.

⁶² ראו: א. שביט, "חשבון הנפש שלי", הארץ, 9.8.2012; מ. דוד, "נבואה רטרואקטיבית של יועץ אסטרטגי נאיבי",

News1, 16.8.2012; א. הייטנר, "סופה של מסיבת אסד", מקור ראשון, 9.2.2012.

⁶³ ח. אסא, "מחשבות ערב הכאוס", NRG, 13.8.2012; א. שגיא, "היד שקפאה (תל-אביב: ידיעות, 2012), עמ' 11.

⁶⁴ ראו בהקשר זה למשל: א. שחר, "יחסי ישראל - טורקיה בדרך להשתקם?", "גלי צה"ל, 25.7.2012; ע. שגיא, "שלי

יחימוביץ': מפלגת העבודה תרכיב את הממשלה הבאה", מגזין המושבות, 9.8.2012; א. וולף, "לבני: טורקיה הרגישה

שישראל מבודדת וחלשה", News1, 7.9.2011. כמו כן ראו תוצאות סקר שנערך מטעם מכון מיתווים בנושא זה:

http://mitvim.org.il/images/Turkey_-_Poll.pdf

⁶⁵ "הד היום", המודיע, 30.1.2011.

⁶⁶ פ. חובב, "על הפרק", יתד נאמן, 2.2.2011.

⁶⁷ "יתד היום", יתד נאמן, 4.3.2011.

⁶⁸ י. שנפלד, "למה רגשו גויים?", המודיע, 4.2.2011.

⁶⁹ ראו למשל: ע. בשאראת, "הערבים לא אותם ערבים", הארץ, 4.9.2012; ז. אנדראוס, "למה בישראל מפחדים

מדמוקרטיה במצרים?", Ynet, 7.2.2011.

האפשרות של התערבות המערב במדינה.⁷⁰ בחיפה נערך בפברואר 2012 כנס תמיכה במשטר הסורי בעוד שבטמרה ביוני 2012 נערכה הפגנה כנגד משטר אסד.⁷¹

האירועים בעולם הערבי חלחלו גם לשיח הציבורי העוסק בסוגיות פנים-ישראליות. כך למשל על רקע הדיון בישראל על תופעות של הקצנה דתית והדרת נשים, ובעקבות אירועים כמו פעולות "תג מחיר" ו"מכתב הרבנים" נגד השכרת דירות לערבים, היו דוברים שהצביעו על קישור בין התחזקות האסלאם הפוליטי למגמות דומות בישראל. העיתונאי והבלוגר יוסי גורביץ' למשל כתב כי "בעוד הישראלים מקדישים הרבה תשומת לב לחשש מפני עליית תנועת האחים המוסלמים במצרים, הם מתעלמים בעקביות מעלייתם של האחים היהודים". גורביץ' הקביל בין השאר בין הקו שמובילים האחים המוסלמים ל"ניקוי החברה מאלמנטים לא אסלאמיים" לבין המאבק של האחים היהודים "להרחיק את הלא יהודים מהחברה".⁷²

הנושא השתלב גם בויכוח המסורתי על היקף תקציב הביטחון כאשר בשני הצדדים (שר הביטחון אהוד ברק מצד אחד ושר האוצר יובל שטייניץ מצד שני) נאחזו באירועי האביב הערבי ככלי להצדיק את טענותיהם.⁷³ כמו כן יש שטענו שהנושא עתיד לשחק תפקיד במערכת הבחירות הקרובה ובכיר בליכוד ציין כי מפלגתו צפויה לעשות שימוש באירועים בתעמולת הבחירות. "אני מדמין את הקליפ המרכזי של הליכוד בבחירות", הוא אמר לעיתונאי הארץ יוסי ורט, "תמונה מאותו לילה בשגרירות ישראל בקהיר, תמונה של מובארכ בכלוב, תחריר, טבח בסוריה... והקריין ישאל "איזו ישראל אנו חוצים? ישראל חזקה מבוצרת ותקיפה או ישראל פייסנית מוסרת ומוותרת?".⁷⁴

מזרחנים ופרשנים למזרח התיכון שימשו בתקופה זו כגורם משמעותי בתהליך של הענקת משמעות ופרשנות לאירועים לציבור הרחב. אך המזרחנים לא דיברו בקול אחד והציגו כיוונים שונים ותשובות שונות לשאלת היסוד לגבי תוצאות והשלכות האביב הערבי והסיכוי לכך שיוביל לדמוקרטיה בעולם הערבי. בצד אחד של הויכוח היו מזרחנים שציירו תמונה קשה ופסימית והטילו ספק כבד באפשרות שהאירועים יובילו לדמוקרטיה. ניתן לשייך לקבוצה זו כדוגמא את ד"ר גיא בכור שהוביל קו ברור של תחזית שלילית, כמעט אפוקליפטית. במאמר שפרסם בדצמבר 2011 תיאר בכור שורה של מגמות ותוצאות שליליות לאביב הערבי וביניהן אובדן היציבות, התפוררות הלאומיות, הרס התרבות ואיבוד התקווה. "העולם הערבי הפך לעולם מדכא של מוות יומי" כתב בכור, "אין הנאה, אין שמחה, רק דאגה ערבית גוברת מפני המחר".⁷⁵ דוגמא נוספת היא ד"ר אוריה שביט. שביט טען במאמרו כי "התוצאה הבלתי נמנעת" של ניצחון האחים המוסלמים היא "הקמתו של משטר תיאוקרטי שיכפה את שלטון חכמי ההלכה על העם בחסות התהליך הדמוקרטי ולא יאפשר את המהפכה המדעית והטכנולוגית שלה משוועות החברות הערביות". שביט קבע כי "האחים המוסלמים מתבטאים כמו דמוקרטים וליברלים ולעתים מתנהגים כמו דמוקרטים וליברלים - ובכל זאת, הם אינם דמוקרטים ואינם ליברלים".⁷⁶

יש לציין כי שביט הוביל לאורך השנים קו המטיל ספק כבד באפשרות של התפתחות דמוקרטית וליברלית במדינות ערב והוא קשר זאת למבנה החברתי והתרבותי הקיים במדינות ערב. דוגמא לכך ניתן לראות בספרו "שחר של יום ישן" שיצא לאור בשנת 2003. בספר זה התייחס שביט לסוגיית ההשפעה של האינטרנט על העולם הערבי והציג ביקורת כנגד גורמים שהעריכו כי רשת האינטרנט תקדם ערכים דמוקרטיים במדינות ערב. "העיתונאים והחוקרים", כתב שביט, "שחזו השפעות אפשריות של התפתחות הרשת בעולם הערבי, כשלו בכך שהתעלמו מן ההבדלים הפוליטיים והתרבותיים בין המערב לבין מדינות ערב, הם קשרו את האינטרנט למושגים המתחייבים מתפיסת

⁷⁰ סקר מדד השלום מפברואר 2012 הראה כי בציבור הערבי בישראל 43% תמכו בסיוע של המערב לאופוזיציה הסורית בעוד ש-23% תמכו בסיוע של המערב לשלטון אסד.

⁷¹ נ. שעלאן, "הפגנה בטמרה: אסד פושע ומבצע טבח בעמו", *ynet*, 9.6.2012; נ. שעלאן, "כינוס בחיפה למען אסד: ישראל נהנית מההרג", *ynet*, 26.2.2012.

⁷² י. גורביץ', "האחים היהודים שועטים קדימה", *החברים של ג'ורג' (בלוג)*, 5.2.2011. נרי ליבנה הציגה טענה דומה וכתבה בעיתון הארץ כי "במקום לחשוש מהאחים המוסלמים במדינות ערב כדאי שנתחיל לפחד מהאחים היהודים שעומדים להשתלט עלינו". מתוך: נ. ליבנה, "האחים היהודים", *הארץ*, 27.2.2011.

⁷³ ראו: גילי כהן, "שר הביטחון ברק: איראן גרעינית מסוכנת יותר מהפצצת המתקנים", *הארץ*, 26.7.2012; עמרי

נחמיאס, "שטייניץ בעד קיצוץ בביטחון: מדינות ערב נחלשו", מופז: "התקציב מנוהל מאחורי גבך", *נענע*, 21.11.2011.

⁷⁴ י. ורט, "אי של יציבות", *הארץ*, 16.12.2011.

⁷⁵ ג. בכור, "חוכמית האביב הערבי", 19.12.2011.

⁷⁶ א. שביט, "איסלאמוטופיה: דמוקרטיה בנוסח האחים המוסלמים", *תכלת* 45, 2011.

עולמם". שביט טען כי רשת האינטרנט אכן משרתת במערב רעיונות דמוקרטיים וליברלים אך "בחברות אחרות, הנשענות על ערכים ומושגים אחרים, יכולה האינטרנט למלא תפקידים אחרים; בעולם הערבי לבשה האינטרנט פנים התואמות את מסורתו ואת מוסדותיו הפוליטיים והתרבותיים... (ו) הפכה אותה לכלי יעיל בשירותם של המשטרים הלא נבחרים... במקום בסיס פעולה לרעיונות צעירים, אנרכיסטים ורדיקלים, היא הייתה לזרוע נוספת במאמץ לשמר את המסורת ואת בסיסי הלגיטימיות של המשטרים הלא-נבחרים". "בשנים שחלפו מאז חדרה הרשת למזרח התיכון", סיכם שביט בספרו, "היא לא ערערה את הסדרים הקיימים, לעתים היא אף סייעה בחיזוקם".⁷⁷

בצד השני של המתרס בשיח המזרחנים ניתן להצביע למשל על פרופ' אלי פודה. פודה כתב ביולי 2012 כי "למרות הסקפטיות שאפיינה את היחס במערב, ובמיוחד בישראל, לאביב הערבי, אפשר אם כן להסיק שהעולם הערבי אכן ניצב בפתחו של העידן הדמוקרטי". בהתייחסות לתנועות האסלאמיות טען פודה כי נראה שהן משתלבות בשיח הדמוקרטי ולא רואות בהכרח ניגוד בין אסלאם ודמוקרטיה.⁷⁸ גם ד"ר אורי גולדברג הציג גישה דומה. גולדברג יצא נגד אבחנה דיכוטומית פשטנית בין דמוקרטי ואלא דמוקרטי והדגיש כי קיים "יריד של דמוקרטי... הדמוקרטיה ההודית שונה מזאת הברזילאית ושתייהן שונות מאחותן האמריקאית". גולדברג ביקר את הגישה שרואה סתירה בין דתיות ודמוקרטיה וטען שהמפלגה הרפובליקאית בארה"ב מפריכה הנחה זו.⁷⁹

בהתייחסות לדיון בשיח הישראלי על הסיכוי שהתהליכים בעולם הערבי יובילו לדמוקרטיה טען אליוט אברמס - סגן היועץ לביטחון לאומי בממשל בוש ונציג נאו קונסרבטיבי-ש"ה ישראלים לא מאמינים באוניברסליות של הדמוקרטיה... (הם) מאמינים במה ש'מומחים' אמריקניים נהגו להאמין בעבר, נאמר בשנות ה-50; כלומר שהדמוקרטיה מתאימה לנו (לאמריקנים) ולמערב אירופה, אבל לא ללטינים (יותר מדי תרבות קתולית) ולא לאסיינים (יותר מדי קונפוציוס). הישראלים מאמינים, שהתרבות הערבית אינה מתירה דמוקרטיה".⁸⁰ העיתונאי עפר שלח סיפר כי נתקל באישים רבים שטענו בפניו כי "דמוקרטיה זה לא בשביל ערבים" וטען כי גישה זו נובעת מחששות ומהתנשאות. שלח תקף עמדה זו וקבע כי "מה שנכון עבורנו – חופש ביטוי, יוזמה ושלטון שנשען על פופולריות ולא על כוח – נכון לכל בני האדם".⁸¹ גם פרופ' יורם מיטל, יו"ר מרכז חיים הרצוג לחקר המזה"ת והדיפלומטיה, השמיע טענה דומה וקרא "להשתחרר מהתפיסה האוריינטליסטית האומרת שהאדם הערבי בזמננו אינו שואף לחופש ולזכויות אוניברסאליות".⁸²

האביב הערבי והקיץ הישראלי

עם ההתעוררות הציבורית בעולם הערבי החל להתפתח בשיח הישראלי דיון סביב השאלה האם אירועי מחאה שכאלו יכולים להתרחש גם בישראל. שאלה זו שבה ועלתה שוב ושוב בין אירועי המהפכה בתוניסיה ומצרים ועד אירועי המחאה בישראל בקיץ 2011. כך למשל כתב שוקי שדה בהארץ בפברואר 2011: " 'מתי ייצאו כאן לרחובות?' הוא משפט שחזר על עצמו שוב ושוב בווריאציות שונות בשבועיים האחרונים: בפייסבוק, במיילים, בשיחות סלון ובתוכניות הדיבורים ברדיו. האמרה הקצרה הזו כוללת את אוירת הייאוש וחוסר האונים הקיימת בשיח הציבורי העכשווי: מהממשלה כבר לא מצפים לדבר, אבל השכנים מדרום הציבו מראה וממנה עולה שגם עלינו, האזרחים, קשה לסמוך שניקח את גורלנו בידינו ונצא לרחוב כאשר, לדוגמה, הדלק מזנק למחיר אסטרונומי או כשקניית דירה נהפכת לחלום באספמיה".⁸³ באתר החדשות Ynet חנכו בפברואר 2011 מדור שכותרתו "אז למה אנחנו לא יוצאים לרחובות?" ובו חיפשו הסברים לשאלה זו. בדברי הרקע הסביר יאיר נתיב: "תושבי מדינות ערב מוחים על תנאי המחיה שלהם ומבצעים מהפכות. וכאן? את רוב התלונות סופגת הטלוויזיה בזמן שידור החדשות. הפערים החברתיים גדלים, וזה בכלל לא מוציא אותנו משלוותנו".⁸⁴

⁷⁷ א. שביט, שחר של יום ישן (ירושלים: כתר, 2003), ע"ע 299-301.

⁷⁸ א. פודה, "המהפכה עוד לא תמה", הארץ, 31.7.2012.

⁷⁹ א. גולדברג, "גם זו דמוקרטיה", הארץ, 3.1.2012.

⁸⁰ ר. דגוני, "ידידי ישראל בארה"ב: מדוע אתם חוששים מפילת מובארכ?", גלובס, 8.2.2011.

⁸¹ ע. שלח, "דמוקרטיה זה לא לערבים", NRG, 1.2.2011.

⁸² ר. בינדר וג. מונטיאנו, "אין דיקטטורה שנשארת לעולם", אפוק טיימס, 25.2.2011.

⁸³ ש. שדה, "אף אחד לא קם", הארץ, 9.2.2011.

⁸⁴ י. נתיב, "אז למה אנחנו לא יוצאים לרחובות?", Ynet, 24.2.2011.

שאלות דומות ניתן היה למצוא גם בעיתונות החרדית. כך למשל במאמר שכותרתו "התעללות בלי תגובה", שפורסם בעיתון *יחד נאמן* בפברואר 2011, נעשתה אנלוגיה בין התקוממות הציבור בתוניסיה ובמצרים לבין אפשרות של מחאה דומה בישראל בעקבות פעולות כמו עליית מחירי הדלק. מסקנתו של המחבר הייתה שהסיכויים לכך נמוכים – "האם יש סיכוי שתקום פעם מחאה רצינית נגד החלטות לא רציניות ולא מוצדקות ולא ראויות? ספק גדול".⁸⁵ גם בעיתון החרדי *המודיע* נעשתה הקבלה בין ישראל לעולם הערבי ונכתב כי "יש בכל זאת דמיון כלשהו, גם כאן יש לא מעט מתיחות חבל יותר מדי". מחבר המאמר א. מרגלית אף סיים בהערכה כי "במרתפים עבשים מצטבר כאן מזה זמן זעם המונים המתקרב לשיאו והתפרצותו מאיימת בעוצמה על שלמות הרקמה החברתית".⁸⁶

סקר שנערך בפברואר 2011 הראה כי רוב של 86% בציבור הישראלי העריך שהסיכוי שבישראל הציבור ייצא להפגין וינקוט במרי אזרחי כדי לשנות את השלטון – נמוך. 39% נימקו הערכה זאת בכך שישראל היא דמוקרטיה, 24% הסבירו כי הציבור אדיש מדי, 19% טענו שהציבור מעריך שהדברים לא ישתנו גם אם השלטון יוחלף ו-11% השיבו שהמצב הכלכלי סביר ולא מצדיק שינוי של השלטון.⁸⁷

כאשר ביולי 2011 התעוררה בישראל מחאה ציבורית נרחבת בדרישה ל"צדק חברתי" ניתן היה לזהות בה ביטויים רבים להתכתבות עם המחאה בעולם הערבי בין השאר בשלטים שהונפו בהפגנות ועליהם נכתב "רוטשילד פינת תחריר", "מובארק, אסד, נתניהו", "א-חל מצרים זה פה" ובהצהרות של פעילים שאיימו ב"תחריריזציה" של המאבק החברתי.⁸⁸ גם הסיסמה המרכזית במחאה – "העם דורש צדק חברתי" – התכתבה עם הסיסמה שליוותה את ההפגנות בעולם הערבי – "העם דורש להפיל את המשטר". רבים הצביעו על הקשר בין האירועים – רועי ג'ערני כתב במאמר ב-Mako כי "אין לאיש ספק שמה שקרה בינואר 2011 במצרים העיר גם אותנו מתרדמת החורף שלנו, ובקיץ גם אנחנו היינו ברחובות"; ויונתן גור כתב במאמר ב*קומוון גראונד* כי "לי אין צל של ספק שללא מוחמד בועזיזי... וללא תחריר, גם השם רוטשילד היה מזהה עדיין עם שדרה אופנתית ומנומנת למדי כפי שהיה עד לפני זמן קצר כל כך".⁸⁹ קשר זה היה גם נושא של תערוכה שהעלתה הצלמת יאירה יסמין בגלריה בתל-אביב תחת הכותרת "מהפכות: רוטשילד פינת תחריר" ובו הציגה צילומים בהם תיעדה את המחאה במצרים ואת מחאת האוהלים בישראל;⁹⁰ והוא בא לידי ביטוי גם במכתב שכתבו פעילי מחאה ישראלים מתנועת "המעברה" לפעילים בעולם הערבי.⁹¹ כמו כן, לאחר שמשה סילמן הצית עצמו בהפגנה בתל אביב ביולי 2012 רבים בתקשורת בישראל ובעולם הערבי הקבילו בינו לבין מוחמד בועזיזי, הצעיר שהצית את עצמו בתוניסיה והחל את גל המחאה במדינה.⁹²

תמונות מהמחאה בקיץ 2011: מימין – שלט במתחם האוהלים ברחוב רוטשילד בת"א, משמאל – צילום מהפגנה בירושלים

⁸⁵ "יחד היום: התעללות בלי תגובה", *יחד נאמן*, 2.2.2011.

⁸⁶ א. מרגלית, "כסאות המושלים על הר געש", *המודיע*, 4.2.2011.

⁸⁷ מדד השלום, פברואר 2011.

⁸⁸ ראו למשל: "פעילי המחאה הפגינו נגד חולדאי: 'נעשה לך תחריר', וואלה, 25.6.2012.

⁸⁹ ר. ג'ערני, "כיכר תחריר פינת רוטשילד", *Mako*, 27.12.2011; י. גור, "רוטשילד פינת תחריר", *קומוון גראונד*,

16.9.2011. גם חברי להקת "הדג נחש" התייחסו לזווית זו בשיר שחיברו על המחאה בישראל שבו הופיע המשפט – "אני לא נכנע / מהשכנים שלי קיבלתי ערימות של השראה / כל אחד זכאי לארבע קירות ותקרה". ראו: אור ברנע, "שיר חדש לדג נחש בעקבות מחאת האוהלים", *ynet*, 7.8.2011. ראו בהקשר זה גם את מאמרו של הלל שנקר בכתב העת

<http://pij.org/details.php?id=1424:Palestine-Israel Journal>

⁹⁰ ראו: א. בן-אלול, "מהפכות: תערוכה בין רוטשילד לכיכר תחריר", *עכבר העיר*, 30.8.2011.

⁹¹ מ. הלר, "ראשי המחאה בי-ם לפעילים בכיכר תחריר: כולנו מזרחים", *NRG*, 16.2.2012.

⁹² ראו למשל: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4257382,00.html>

<http://www.alwafd.org/D1J6/241523>

סיכום והצעות למסגרת שיח אלטרנטיבית

אירועי האביב הערבי יצרו בתחילה תחושה של שינוי בדפוסי השיח הציבורי והסיקור התקשורתי בישראל ביחס לעולם הערבי. דפוסים אלו נהגו לעסוק בעיקר בהקשרים שליליים של הסכסוך עם ישראל ובדרך כלל רק בהתייחסות למנהיגים, ולראשונה מיקדה ישראל את מבטה בהתרחשויות פנימיות במדינות ערביות שלא נוגעות בצורה ישירה לישראל ולראשונה התבוננה ישראל באזרחים בעולם הערבי ולעיתים אף תוך גילויים של סימפטיה ואהדה. האירועים משכו בתחילה עניין רב ולראשונה צפה הציבור הישראלי בהמוניו בשידור ישיר מכיכרות העיר במדינות השכנות. סקר שנערך בתחילת האירועים במרץ 2011 הראה כי 76% מהציבור הישראלי התעניין באירועים.⁹³

התבוננות לאורך התקופה מראה כי הדיון על האביב הערבי התמקד רובו ככולו, באופן טבעי, בנקודות הממשק בין האירועים לבין ישראל והן ששיקפו ועיצבו לישראל הממוצע את המשמעות של התהליך כולו. כך שהדיון על האביב הערבי התעורר בסדר היום בעיקר על רקע אירועים כמו פיצוץ צינור הגז בסיני או ההתקפה על השגרירות הישראלית בקהיר. כמו כן, האירועים במדינות המעגל הקרוב לישראל – מצרים וסוריה – עוררו עניין רב יותר מאשר אירועים במדינות רחוקות יותר כמו תוניסיה, לוב ובחריין.

ניתוח השיח בישראל מראה כי אומנם המסגור ההגמוני הוא שלילי בעיקרו אך התמונה מורכבת יותר ודינמית ויש לה מאפיינים שונים כשמתייחסים לשלבים שונים בתהליך (השפעה בהתאם לאירועים בנקודות ציון שונות); שחקנים שונים (נתניהו, פרס, מערכת הביטחון, משרד החוץ); קבוצות ומגזרים שונים (ימין לעומת שמאל, חילונים לעומת דתיים, ערבים לעומת יהודים); זירות שונות של האירועים. כמו כן ניתן להבחין בין ניתוח של הערכות בהקשרים שונים: השלכות לטווח קצר לעומת השלכות לטווח ארוך; השלכות על סוגיות שונות (למשל: השפעה על מצב הביטחון, השפעה על הנושא האיראני, השפעה על הסיכוי להסכם עם הפלסטינים, השפעה על חופש הפעולה הצבאי של ישראל); ויכוח על מסקנות מעשיות (התבצרות או פתיחות? פסיביות או יזמה?).

לסיכום, נוכח ההכרה במגבלות ובבעיות הקיימות בשיח הישראלי בנושא זה, יש מקום לשאול כיצד ניתן לקדם שיח מורכב ורציני יותר ולהציע מסגרות ניתוח אלטרנטיביות למסגור הקיים?

1. **תופעה אזורית אבל זירות שונות:** דיון מעמיק ורציני באירועי האביב הערבי מצריך הבנה שאומנם יש קשר והשפעה הדדית בין האירועים במדינות השונות אך מדובר בזירות פרטיקולאריות שונות וחברות שונות שעוברות תהליכים שונים. על כן יש להיזהר ממסקנות מכלילות ופשטניות לגבי האביב הערבי שלא מכירות בהבדלים אלו. דיון בתופעה דורש להדגיש שבכל זירה קיימת שונות בשחקנים הפעילים, בנושאים ובמניעים למחאה ובתנאים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים וכמובן גם בתוצאות והשלכות. המודל התוניסאי שונה מהמודל הלובי והאירועים במצרים שונים מהאירועים בסוריה.⁹⁴

2. **להכיר את השחקנים החדשים:** יש לברך על כך שבעקבות האירועים החלה להבשיל בישראל הבנה (בין השאר גם באגף המודיעין)⁹⁵ שהדיון בעולם הערבי צריך לעבור מהתמקדות במנהיג לניתוח שמכיר במגוון של שחקנים חדשים בזירה – פוליטיקאים, מפקדי צבא, מפלגות, תנועות חוץ פרלמנטריות. אך עם זאת הסתמנה מגמה של התכנסות השיח לראיה דיכוטומית ופשטנית של "אסלאמיסטים" מול "לא-אסלאמיסטים" ויש להיזהר מגישה זו ולפעול להגברת ההיכרות של הציבור עם מגוון רחב של שחקנים וכוחות. כך למשל תוניסיה היא כבר לא רק בן-עלי אבל היא גם לא רק "האסלאמיסטים", כפי שהוצג בתקשורת, אלא היא כוללת שחקנים שונים כמו הנשיא מונצף מרזוקי - פעיל זכויות אדם ממפלגה חילונית, ראש-הממשלה חמאדי אל-ג'באלי - מהמפלגה הדתית המתונה א-נהדה, שר החינוך עבד אל-עטיף עביד - ממפלגת מרכז-שמאל, ויו"ר האופוזיציה מאיה ג'ריבי - העומדת בראש מפלגה חילונית ליברלית.

⁹³ מדד השלום מרץ 2011. 76% כולל 26% "מאוד מתעניין" ו-50% די מתעניין. 14% השיבו כי הם "די לא מתעניינים" ו-9%

9% בכלל לא מתעניינים. השיעור בשאלה זו דומה בקרב היהודים (76% מתעניינים) והערבים (74%).

⁹⁴ דוגמה טובה לכך ניתן לראות במאמרו של אלי פודה: א. פודה, "ארבע עונות בעולם הערבי", הארץ, 10.6.2011.

⁹⁵ ע. הראל וא. יששכרוף, "צניעות מודיעינית", הארץ, 16.12.2011.

3. **עובדות מורכבות:** על אף הרצון המובן לפשט מציאות מורכבת והפכפכה יש צורך לתת מקום למידע ולעובדות שמסייעות לנתח את התמונה בצורה טובה יותר ולהכיר את המבנים והתהליכים המשפיעים ולא להסתפק רק בשורה התחתונה. כך למשל, לצד השורה התחתונה של ניצחון האחים המוסלמים בבחירות לנשיאות מצרים וראיית עובדה זו כסימן מובהק להתחזקות האסלאם הפוליטי בעולם הערבי, יש גם מקום להזכיר כי ניתוח תוצאות הבחירות לנשיאות במצרים מצייר תמונה מורכבת יותר. כך למשל, בסיבוב הראשון של הבחירות רוב המצביעים (כ-55%) הצביעו למועמדים חילונים (אחמד שאפיק, חמדן צבאחי ועמרו מוסא), ובסיבוב השני ניצח מורסי את יריבו שפיק ברוב קטן - 51.7% לעומת 48.3%.

4. **פערי סיקור:** מעקב אחר התפתחויות ומגמות בחברות שנמצאות בתהליכים של מעבר וחילופי משטר (transitional states) זו משימה קשה ומורכבת המצריכה בדיקה מעמיקה ואיטית של תהליכים ברמות ובתחומי חיים שונים. מדינות אלו חוות במקביל שורה של תהליכים מורכבים ורגישים של דמוקרטיזציה, בנייה של מערכות שלטון חדשות, טרנספורמציה של מערכת המשפט והחוק, שינויים במערכות החינוכיות והתרבותיות במדינה וניסיונות להתמודד כאומה עם אירועי העבר.

במקרים שכאלו, דיווח תקשורתי שנעשה על פי כללי המשחק וקנה המידה של כלי תקשורת, צפוי באופן טבעי לספק תמונה מעוותת וחלקית. התקשורת נוטה באופן אינהרנטי לסקר בהרחבה ובבולטות אירועי קיצון שכוללים בדרך כלל מעשים של אלימות והפחדה ומתקשה לסקר במידה דומה תהליכים איטיים ומורכבים שצפויים לזכות בפחות עניין ציבורי ולעתים גם קשה להנציחם בדימוי טלוויזיוני ברור. לכן מעשה רצחני של התקפה כנגד הקונסוליה האמריקאית בבנגאזי ורצח השגריר האמריקאי בלוב תזכה לכותרות ראשיות ותגיע לכל צורך חדשות ישראלי ממוצע, בעוד שאירועים מקבילים שהתרחשו בלוב - כמו ניצחון המפלגה הליברלית NFA ותבוסת האחים המוסלמים בבחירות, מינויו של נשיא מתון וליברלי לנשיא, גינוי והתנצלות של הנשיא בעקבות רצח השגריר והפגנות מחאה כנגד האירוע - כמעט ולא זכו לסיקור תקשורתי והגיעו רק למי שגילה עניין מיוחד בנושא. בסופו של דבר האירועים המסוקרים הם שיעצבו את מסגרת הפרשנות של דעת הקהל ויכולים להביא להתגבשות של תמונה חלקית ועל כן יש מקום לפעול לשילוב של אירועים ותהליכים נוספים בסדר היום התקשורתי, גם אם זו משימה לא פשוטה.

5. **האנשה:** הבנה והתעניינות בתהליכים היסטוריים גדולים יכולות להיעשות לעתים טוב יותר באמצעות פרסוניפיקציה של התהליך והאנשה של האירועים. התבוננות בתהליכים כמו מהפכות וחילופי משטר מזווית ראייה של אזרח פשוט מעניקה תרגום ממשי ופשוט לאירועים ומציעה דמות שניתן להזדהות עמה. כמובן שלא מדובר בתחליף לניתוח שיתבסס על מקורות וזוויות נוספות אך מפגש של הצופה הישראלי עם דמויות שכאלו יאפשר לו להכיר טוב יותר כיצד תהליכי מאקרו באים לידי ביטוי ברמת המיקרו.⁹⁶

6. **חשיבה מחדש ביחס לאסלאם הפוליטי:** תנועות האסלאם הפוליטי בעולם הערבי נתפסות בראייה הישראלית כגורם מסוכן וקיצוני שאסור להעניק לו לגיטימציה ולא ניתן להגיע עמו לשיג ושיח והן נקשרות בחשיבה הישראלית בצורה ישירה עם ארגוני טרור ועם איראן. בפועל התמונה מורכבת יותר. נוכח הפיכתן של תנועות אלו לשחקן מרכזי בזירה הערבית החדשה והמעבר שלהן מספסולי האופוזיציה למסגרות שלטוניות, יש מקום לפתח שיח חדש שיציע קריאה חדשה, רצינית ופחות חד ממדית בנושא ודיון בדרכים ובכלים להתמודד עם המציאות החדשה וקידום דיאלוג רשמי או לא-רשמי עם גורמים אלו. שיח שכזה יכול להתייחס למשל לכך ששילוב תנועות אלו בשלטון מוביל להתמתנותן ומאלץ אותן לוותר על רטוריקה קיצונית לטובת הכרה במציאות הקיימת, וגם לטענה על פיה דיאלוג ישראלי עם משטרים שיכללו גורמים אלו יזכה ללגיטימציה רחבה יותר ויעניק לתהליך המדיני תוקף משמעותי יותר.⁹⁷

⁹⁶ דוגמה טובה לכך ניתן לראות בסרטו של איתי אנגל ששודר בערוץ 2 על המהפכה בכיכר תחריר במצרים. ראו: http://www.mako.co.il/tv-ilana_dayan/2011-8815731c7cfdc210/Article-fe95f38b9943e21006.htm
⁹⁷ דוגמה טובה למאמר פרשנות ברוח זו היא מאמרו של אסף דוד: א. דוד, "ישראל, האחים המוסלמים וחמאס: מקום לדיאלוג?", אפריל לחשוב, 16.3.2012.